

Heimler Károly, Mollay Károly és Kovács József László emlékének

Faut Márk és Klein Menyhért Soproni krónikájának egy példányáról. A 16. századtól a népszerű nyomtatott kalendárium a naptári adatok mellett hasznos ismereteket, tudósításokat és szórakoztató olvasnivalót is kínált. A lapjai közé belőtt üres lapok pedig feljegyzésekre szolgáltak (Schreibkalender). Mind a nyomtatott, mind a kéziratos rész a művelődéstörténet, a helytörténet értékes dokumentuma. Az ajándékozásra szánt kalendáriumot rendszerint bekötötték, a honorált személy vagy testület megjelölésével.

Az MTA Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében őrzött 17–18. századi ún. naptárkötetések között van egy – részben aranyozott díszítésű barna bőrkötés –, amelynek előtábláján a felirat: *Schreib Calender Auff das Jahr 1706*, középen pedig Sopron város címere. A kötésből azonban valamikor eltávolították a már elavult 1706-os kalendáriumot, és egy német nyelvű kéziratot illesztettek bele ragasztással és laza fűzéssel.¹

A kézirat tárgya – az eltávolított kalendáriummal és a benne esetleg feljegyzettekkel némiképp rokon – krónika: Sopron város története az 1526 és 1699 közötti években, kitekintéssel a város környékére és távolabbi helyek eseményeire is. Az elsődleges mű Marx Faut és Melchior Klein Soproni krónikája, évenként új lapon kezdve. Az üresen hagyott lapokra, oldalakra és a lapszélekre később két kéz (A és B) írt be hosszabb részeket a Payr-féle krónikából, megint mások kisebb kiegészítéseket. A kéziratos Payr-krónika német szövegét Heimler Károly publikálta.² Tanítványa, Mollay Károly adta tovább Faut és Klein krónikájának megjelentetését tanítványának, Kovács József Lászlónak. A német szöveget ő időrendbe szerkesztette, és magyar fordítását is közölte,³ mégpedig az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, sok beiktatott feljegyzéssel, utalásokkal túlterhelt példány (Quart. Germ. 192) alapján. Az OSZK Kézirattára a krónikának két másolatát is őrzi (Fol. Germ. 605, Quart. Germ. 191).⁴ Faut és Klein krónikája „sok polgárházban találtatik Sopronban maiglan is” – legalábbis így volt 1857-ben.⁵

A soproni krónikákról szóló irodalomban az Akadémia Könyvtárának példányát nem említik, a kutatók nem tudtak róla:

Vegyes 4r 63

Marx Faut és Melchior Klein Soproni krónikája. Német nyelvű kéziratos, több kéz írása. 203 fol. 194×151×39 mm, részben aranyozott díszítésű barna bőrkötés.⁶

E példányban Faut és Klein krónikáját megelőzi, a röpkülő előzőkre kiragasztott első laptól kezdve, egy három oldalnyi, jól olvasható fekete tintás írás (A kéz, fol. 1v, 2r, 2v): *Das handschriftl[iche] Handbuch eines mir unbekannten, dem Ansehen nach ungelehrten aber aufrichtigen Mannes, enthält*

¹ ROZSONDAI Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ, Kossuth, 2019, 360–361.

² HEIMLER Károly, *Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700*, jegyz. ell. Heimler Károly, Sopron, Soproni Városszépítő Egyesület, 1942 (Soproni Krónikák, 2). – Megjelent a Heimler alapította folyóiratban is: *Soproni Szemle*, 6(1942), 2, I–V, 1–99.

³ KOVÁCS József László, *Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein, Faut Márk és Klein Menyhért krónikája, 1526–1616*, Sopron, Soproni Levéltár, Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995 (Sopron Város Történeti Forrásai, C, 1) (Burgenländische Forschungen, Sonderband, 17). – A kiadás történetéről ld. itt 18, 32; és ugyanitt: MOLLAY Károly, *Vorwort, Előszó*, 6, 20.

⁴ KOVÁCS 1995, i. m. 17, 32.

⁵ MÜLLNER Mátyás, *A soproni evang. főtanoda története a soproni ev. gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt*, Sopron, Romwalter, 1857, 17.

⁶ A kézirat minden lapjának és kötésének digitalizált képe elérhető az MTA KIK honlapján a REAL-MS repozitóriumban: <http://real-ms.mtak.hu/25125/> (letöltve: 2024. június 10).

größtentheils sehr kurze Nachrichten von Oedenburg von 1600 bis 1680. Aus denselben ist folg außgezogen worden. Ezt követi az **A** kéz egy-egy bekezdésnyi feljegyzése az 1617–1623, 1625, 1627 és 1629–1631 évekről. A megadott időköz az ismert soproni krónikák egyikével sem azonos. A szövegek összehasonlítása mégis azt mutatja, hogy a Payr-féle krónikáról lehet szó.

Az **A** kéz szövegét valaki vékony tollal, laza, hevenyészett írással (**B** kéz) egészítette ki a lapszéleken és az üresen hagyott oldalakon. Hosszabb-rövidebb írásai felölelik – évek kihagyásával – az 1618–1699-es éveket (fol. 2r aljától p. 64-ig).⁷ A kézirat további részében (p. 125-től) **B** már Faut és Klein szövegéhez, csupán néhány évhez ír adalékokat (1594, 1598, 1599, 1600, 1606 és 1607). **B** is a Payr-krónikából veszi mondatait és az adatokat, néhol egyéni módon fűszerezve. Több helyen is hivatkozik a Payr-krónikára, például (p. 164 ~ H. 5): *Aus der Payrschen Chronik von Oedenburg, vom J[ahr] 1584 bis 1700. // Eben in diesem Jahr 1598...* – kiegészítve Faut 1598-as szövegét (p. 165). Az 1618-as eseményekből **A** csupán a pozsonyi országgyűlést és Lackner Kristóf soproni polgármesterré választását említi (fol. 1v ~ H. 12–13), **B** pedig hozzáteszi (fol. 3r ~ H. 13): *Ad Annum 1618. Den andern Sonntag nach Trinit. hat sich der Krig zu Prag in Böhmen angefangen und seind drey vornehme Herrn zu Prag bey den Fenster ausgeworfen worden, nach diesen hat sich der Krieg, je länger je größer angefangen zu beden Theilen.* Íme a nevezetes prágai *defenestratio*, ami egyben a harmincéves háború kezdete is! 1623-ban nagy drágulás volt; amely árakat **A** felsorol, ahhoz **B** hozzáteszi (fol. 2v ~ H. 18): *Ein Elen Leinwath [= rőf lenvászon], die zuvor hat 2 Schilling i. e. 15 Xr [= Kreuzer] gegolten, ist wor 2 fr. 4 Schilling verkauft worden. Das ist aber der Unterschied, du Leser! daß du es recht verstehest: den alten Reichsthaler hat man damals für wor 10 u[nd] 15 fri geschätzt, den dukaten für 25 fri. [= floreni] // NB: Man nannte die schlechte Scheidemünze unter Ferd. II. etwas seltsam lange Münze (longa moneta) weil man nemlich lange zählen mußte, wenn man in diselben einen guten dukaten od[er] Thaler einwechseln wollte.* (Az **NB** megjegyzés **B** sajátja, H. 18-on nincs.)

Faut és Klein krónikája a negyedik lapon kezdődik, és a háttáblára kiragasztott utolsó lapon végződik (fol. 4r–203r). Többféle íráskép, toll és két kéz írása (**C** és **D**) váltakozik, a tinta főképp barna, helyenként sötétebb (fekete?) (p. 141–148, 153, 157 stb.). A **C** kéz ritkább sorokban ír, oldalanként 15–17 sort, a **D** kéz 20–22 sort, lendületesebb dőlt betűket. A tulajdonnevek némelyikét és a latin szavakat kiemelt írással írják. Minden évet új levélpáron kezdtek. A hosszabb éves beszámolóhoz – a becsült helyigénynek megfelelően – két vagy több levélpárt egymásba helyeztek, és ezekre írták a szöveget folytatólágosan, esetenként örszóval (például p. 64–69, 74–79, 302–319). A végén üres oldalak maradhattak, vagy az évet új ívfüzeten folytatták. A legtöbb ívfüzet egyetlen levélpár, azaz 4 oldal. (A szoros fűzés és a ragasztás miatt az ívfüzeteket nehéz elhatárolni, bár sok más helyen meg szétváltak.) A belső margó a szorosan egymáshoz fűzött lapokon is hiányzik. Körbevágáskor fejnél itt-ott a betűk megcsonsultak (p. 6–9, 379–382). Ezekből az következik, hogy a kész beírt lapokat kötötték egybe. Eme rész oldalait valamikor, már a kézirat egybefűzése után, fekete tintával számozták 1-től 401-ig (fol. 4r–202v), két helyen számozási hibával (**E** kéz). Ugyanez a kéz írta az utalást, ahol a lapokat hibás sorrendben kötötték be, p. 134: *NB c&tera [!] vide infra pag. 398* – és viszont, p. 398: *NB diese Zwey gantze Blätter geheren hin vor pag 134*, az előző oldalra pedig átmásolta a folytatást, p. [402] első sorát. A **B** kéz szövegei későbbiek, írása kikerüli az oldalszámokat (p. 11, 27, 35), és néhány helyen e számokkal utal saját szövegének folytatására (p. 16, alul: 1656. v[ide] p. 18 – p. 20: *vid. p. 22* – p. 28: *vid. pag. 31*). A zöld metszés egységes, beleértve a már-már leváló első három lapot is (fol. 1–3), amelyen az **A** és a **B** kéz írása látható. Mindez összhangban

⁷ Jelölések: ~ megfelelő szövegrész; oldalszámok: p. az MTAK példányában, K. = Kovács, H. = Heimler könyvében.

van a kézírások jellegével, korával és a krónikások életrajzi adataival.⁸ A vörös ceruzával beírt *No. 136.* (fol. 1v és fol. 4r) e tétel sorszáma lehetett egy gyűjteményben.

Faut Márk és Klein Menyhért életéről és Sopronban kifejtett tevékenységéről a városi iratok, periratok és Soproni krónikájuk ad töredékes képet.⁹ Faut Márk 1585-től városa ösztöndíjával Bécsben tanult. 1590-től haláláig a belső tanács tagja, 1596–97-ben városbíró. Több országgyűlésen volt a város követe. Vítas vagyoni ügyekben tárgyalta a győri püspökkel és a bécsi udvarban. Felelősségre vonták, fogságot is szenvedett, mert városában evangélikus prédikátor működött. Könyveinek listája fennmaradt 1617. április 13-i hagyatéki leltárában.¹⁰ – Klein Menyhért iskolamester 1578-ban (vagy 1577-ben?) Lipcséből települt Sopronba. Vallásgyakorlása miatt megbírságotlák, és fogságban is volt. 1591-ben a tanítástól eltiltották. Kereskedő lett, céhmester, betöltött bizonyos városi tisztségeket. 1613. március 6-án már nem élt.

Soproni krónikájuk átírásában és magyar fordításában Kovács József László jelzi az egyes kezek írta szakaszokat. Az OSZK példányában (Quart. Germ. 192) a szöveg kétharmadát Marx Faut írta, a többi, Faut írásával váltakozva, jórészt Melchior Klein.¹¹ A korábbi évekről és a Krónika vége felé más polgárok feljegyzései is szerepelnek. Faut és Klein krónikája személyes hangvételű, és tükrözi az adott szerző felfogását, műveltségét, érintettségét.¹² Az üresen hagyott lapok, pótlólagos beírások, utalások mind azt mutatják, hogy a kézirat valójában anyaggyűjtés egy készülő munkához.¹³ A kézirat az 1526, 1529, 1530, 1553, 1557, 1565, 1570, 1573, 1577–1616 éveket fogja át (1580 és 1612 kimaradt). Némelyik évről nagyon hosszú (például 1611, K. 83–88 ~ p. 294–320), máskor igencsak szűkszavú a beszámoló (1589, K. 53 ~ p. 97; 1613, K. 88 ~ p. 322). – Faut és Klein krónikája az MTA KIK példányában (Vegyes 4r 63) két kéz, **C** és **D** írása. Az alábbiakban megfelelő szövegrészekkel (~) szemléltetjük a két példány eltéréseit, hivatkozva a publikált átírás oldalaira (K.), illetve ez utóbbi példány kézzel számozott oldalaira (p.). (A két példányból itt kiírt két megfelelő rész hossza eltérhet, aszerint, hogy mennyi kell a szövegrész azonosításához és a jellegzetességek bemutatásához.)

A Krónika címlapja (K. 35), amelyen Faut is, Klein is megnevezi magát, az MTA KIK példányában nincs meg. Ugyancsak hiányzik a Krónika elejéről mintegy két kéziratoldálnyi szöveg (K. 37): *Angefangen im 1610 Jahr zu beschreiben. // Vor anderthalb hundert Jahren... Darauf sein wapen noch zu finden.* – Ezt követi:

1529, K. 37–38 (a kéziratban 1r–1v): *Ist der türckische Keiser Solimon, mehr dann mit zweymal hundert Tausent man auff Ödenburg zu gezogen... Als bald darauf hatt Solymannus dasselbe jahr Wienn belägert...* ~p. 5–7, **D** kéz: *Ist der türckische Kayser Solymann mehr denn mit 200000 Man auff Oedenburg zugezogen... Dieses Jahr hat Solymannus Wienn belägert...* – Más a számnév írása és a fogalmazás.

Több helyen is eltér az események évekhez rendelése és leírásuk sorrendje, például:

1530 (1526 áthúzva), K. 38 (a kéziratban 2r–2v): *Vmb dise zeit beileuffig ist das dorff oder Markht Kreußspach [= Fertőrákos] an Odenburg anligendt... Auß disem dorff oder winkhel hat die Stadt graussame anstos wegen der Religion vnd außtreibung der rainen predigern erlitten, wie*

⁸ Dr. Orsós Juliannának (OSZK) köszönöm segítségét, a kézírások jellemzését, korának becselését.

⁹ Kovács 1995, i. m. 8–10, 23–24. – Ld. még: HÁZI Jenő, *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*, Bp., Akadémiai, 1982, 1. köt., 4513 Faut Márk, 2494 Klein Menyhért.

¹⁰ *Lesestoffe in Westungarn, I, Sopron (Ödenburg), 1535–1721*, hrsg. von Tibor Grüll [et al], Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 18/I) (Burgenländische Forschungen. Sonderband, 13 [14]), 17–23.

¹¹ Kovács 1995, i. m. 11, 26.

¹² Kovács 1995, i. m. 11, 14, 26, 28.

¹³ Kovács 1995, i. m. 10, 25.

vndten wirt vermeldet werden. ~ p. 8–9, **D** kéz: *Umb diese Zeit beylauffig, ist daß dorff oder Marckt Kroißbach an Oedenburg anligend... Aus diesen dorff oder Winckel hat die Stadt grausame Anstoß wegen der Religion, und austreibung der reinen Prediger erlitten.* – A **D** kéz ezt a p. 5-ön megkezdett 1529 alatt jegyzi, és a végén nincs utalás a folytatásra.

Az átírás következő bekezdése (ugyanazon évszám alatt, K. 38 végén, a kézirat 1v oldalán): *Seind die Juden auß der Judengassen, die man ietzt die Neugassen nennet, von der Königin Maria, welche dem König Ludwig (der vor Mohatz ist mit zwey vnd zweintzig tausent man vmb khomen) ehelichen gehabt hat, auf einen tag auß diser Statt außgetriben worden...* ~ p. 1, **D** kéz: *Anno Christi 1526 // In diesen Jahr seind die Juden aus den Juden Gaßen, die man ietzt die Neugaßen nennt, von der Königin Maria, welche dem König Ludvig (der vor Mohatz ist mit 22000 Man umbkommen) ehelich gehabt hat auf einen Tag aus dieser Stadt ausgetriben worden...* – Az Akadémia Könyvtárának példányában ezzel az eseménnyel, 1526-tal indul a Krónika. A **D** kéz itt is számjegyekkel írja a számot.

1557, K. 39 (a kézirat 3r–3v oldalán): Ismeretlen kéz írása tudósít a latin iskola alapításáról.¹⁴ A Wittenbergben tanuló soproni diákok felsorolásába Faut beiktat egy nevet (vö. K. 10, 22, 25): *..., Jacob Ratt oder Ruffinus...* ~ p. 17–18, **C** kéz, ez a név is ott van a sorban: *Anno 1557 // Ist die Lateinische Schull allhier oberhalb des Pflasters¹⁵ sonderlich durch antriebs Herren Christophs Hummels, Burgermeister eines gelehrten Herren, erbauet worden, darzue denn ehe gedachter Herr, seinen eigenen Garten geschenckt hat. // Umb diese Zeit haben Zu Wittenberg studirt Michael Wirth, Jacob Roth, oder Ruffinus, Hanns Schreiner, Carolus Rosenkrantz, unter Herrn Philippo Melanthon, [!] von Ödenburg dorthin geschickt, da Zuvor kein Ödenburgerisches Kind jemahls gehn Wittenberg gezogen ist, undt hat Herr Philippus Melanthon [!] mit einem Schönen lateinischen Schreiben den M. Wirth einen Ehrsamem Rath allhier Commendirt.* – A kiemelt írással irt nevek mellett a margón (p. 17), a már említett **E** kéz írásával: *NB. Ante Michaëlem Wirth adiit Wittenbergam studionem gratia, Georgius Faber Sempronensis, anno 1534 cum Wirthius non advenit [! advenit] nisi demum anno 1555 atq[ue] ante hunc Ioannes Schreiner an. 1545.*¹⁶

Az 1570-es évtől jelenik meg Marx Faut kézírása (K. 40), 1577-től Klein keze (K. 41). 1570-et más kezek feljegyzése kezdi (K. 40, 3v, 5r): *Anno 1570 // Ist Magister Jonas Petrus Musæus... von Kaiser Rudolpho auß gebracht worden Anno 1584.* – Majd Faut folytatja (5r–5v): *Dazumahl ist auch daz gulden fluß zu Prag... die Armada der Spanier angriffen, zertrent vnd versenkht. Vide in chronicis.* ~ p. 25–26, **C** kéz: *Anno 1570 // Ist Magister Jonas Petrus Musæus ein Nürnberger an statt Herren Simonis zu einen Evangelischen Prediger auff undt an genohmen worden... Das Pallium*

¹⁴ Az iskola alapításának és történetének vitatott kérdéseiről ld. KARNER Károly, *Adalékok Sopron iskolatörténetéhez = Diakonia, Evangélikus Szemle*, 3(1981), 1, 60–66. – KOVÁCS József László, „...in negocio erigendi Gymnasij...”, *Néhány iskolatörténeti okmány a latiniskola és gimnázium alapításának történetéhez = Soproni Szemle*, 48(1994), 1, 41. – HÁZI 1982, i. m. 1. köt., 6765 Hummel Kristóf. – MOLLAY Károly, *Többnyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1550–1631) = Soproni Szemle*, 22(1968), 2, 138.

¹⁵ KOVÁCS József László, *A soproni latin iskola (gimnázium) felirata 1643-ból = Soproni Szemle*, 70(2016), 1, 43–51. – DÁVID Ferenc, *A soproni latin iskola és feliratának helye = Soproni Szemle*, 70(2016), 1, 52–54.

¹⁶ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Bp., ELTE Levéltára, 2011 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 17), 245–376. – Itt a wittenbergi diákok jegyzékében a fentiek közül szerepel (sorszám, név, a beiratkozás éve): 2663 Faber, Gregorius [!] (gratis) 1534; 3032 Rosencrantz, Carolus 1559; 2776 Schreiner, Johannes, Silpromensis [!] 1545; 2943 Wirth (Wirth), Michael 1555. – Közülük kettő lett soproni polgár: HÁZI 1982, i. m. 2. köt., 9034 Rosenkrantz Károly; 11631 Wirth Mihály. – Tévesen az apa, id. Wirth Mihály sorszámát (11630/b) adja meg KOVÁCS 1995, i. m. 169.

so man sonst dem Papst per dreßsig tausendt thaler bezahlen muß, ist ihm von Keyßer Rudolpho ausgebracht worden. // pag. 13 infra NB Anno 1573. [?] – Itt a C kéz feljegyzése véget ér, a Faut írta szövegrész az Akadémia példányában nincs meg.

Kimaradt más évekből is egy-egy rövid bekezdés vagy utalás. Az 1584-es évben mutatkozik nagyobb hiány. Erről az évről (K. 44–47 és K. 49, fol. 8, 9, 11 és 10r) Klein hosszan beszámol, és Faut is ír valamennyit. Az Akadémia példányában mindebből csak három kéziratoldalt szövege jelenik meg: 10r (K. 49) ~ p. 57–58, C kéz: *Anno 1584 // Matthæus Crinis ein Pöpstischer Pfaff... undt musten sich auch für den Landt fürchten* – továbbá 11r–11v (K. 46–47) ~ p. 58–62: *In diesem Jahr ließ ein E[hrsamer] Rath von Haus zu Haus ... umb Magdalena zeitige Weinbeer genug finden.* – Az átirrt szövegben jelölt áthúzott sorokat (<>), K. 46, 11r: *das etlich jar gewehret, <vnd hernach sein Gegentheil... Verglichen wurde>, Mußte sich mit etlichen Personen... ~ p. 59: daß etliche Jahr gewehret, muste sich mit etlichen Personen... a C kéz nem írta le.*

1578-ban Klein, miután feljegyezi a bor és a liszt árát, szinte mellékesen említi Sopronba települését (K. 41–42) [Faut keze]: *Ist gestorben M. Michael Rustlerus...* [Klein folytatja]: *Inn diesem Jar hat man den Wein... Per 5 ß gangen, inn diesem Jar an S. Johanni Tag bin ich, Melchart Klein... ~ p. 37, C kéz: Anno 1578 // In dießen Jahr hatt man den Wein zu 12 d undt 8 d [= denár] allhie getruncken, undt ist damahls der schönste Mezen Mehl die alte Maß per 5 ß [= solidus] gangen. In dießen Jahr bin Ich Melchior Klein an S. Johanni Tag allhero kommen, undt zu einen Teutschen Schulmeister von Einen Ehrsamen Rath befördert worden. In diesen Jahr ist gestorben Mag. Michael Rustlerus... – Utóbb ebből a fontosnak ítélt másfél sort (*Ich Melchior... kommen*) sötét tintával aláhúzták (E kéz?).*

A Krónikában Klein és Faut neve másutt is előfordul. Városuk neve helyett – mint fent is láttuk – nemegyszer írják a személyesebb *wir, uns, unser, allhier, allhero* szavakat. 1594-ben a dér, majd az esőzés okozta károk leírása között Győr elestét egy rövid mondatban jegyzi fel (K. 55–56, 16r) [Faut]: *Hat der Reiff vnser weingarten sehr verderbt, welcher in Pfingst feiertagen [máj. 19–20.] erst gefallen ist. // Ist Rab verloren worden.* [Klein]: *Ist damals ein so starckhes Wetter... vnd den Stadtgraben erfüllt. // [Faut]: Suech vndten von Vincentio Duca de Mantua. ~ p. 125, C kéz, eszerint korábban jött a dér: Anno 1594 // Hatt der Reiff vnser Weingärten sehr verderbet, welcher nach Philippi undt Jacobi [máj. 1.] gefallen ist. (ist Raab verlohren worden: Such undten von Vincentio Duce de Mantua) Ist damahls ein so starckes Wetter... undt den Stadtgraben fast erfüllet.* – Az utalás az OSZK példányának 17v oldalára visz, ahol Faut leírja, hogy a hadnépek vonulása őt magát és Sopron városát közvetlenül is érintette. Az akadémiai példány ezt 1595 alatt hozza. A két példányban az 1594–95-ös események leírásának sorrendje sokban eltér. Faut keze (K. 56, 17v): *NOTA. Vmb dise Zeit hat kein gueter Engel... ~ p. 135–137, C kéz: Nota. // Umb dieße Zeit hat kein gueter Engel den Vincentium Duce de Mantua... gen Ödenburg geführt... Darauff ist H[err] Burgermeister Melchior S Bartholomei undt Stadtrichter Marx Fauth in leibs undt lebens gefahr gestanden. Denn der Richter 12 Wägen in derselben Nacht hat hergeben müßen mit Roß und Knechten undt etlich Windelichter...*

1598-ban beszámolnak a soproni eseményekről, az időjárás és a termés alakulásáról, a drágulásról. Emellett Faut megemlíti Győr visszavételét, felsorolva az ünnepelt hősokeket (K. 62): *Ist Marx Fauth, Herr Melcher S. Bartoloni... // Ist Rab durch Gottes gröste barmhertzigkeit vnd schikhung... ~ p. 165, D kéz: Anno 1598. // Ist H[err] Marx Fauth H[err] Melchior S. Bartholomei H[err] Wagner. etc. gen Wienn wegen eines Prædicanten von Grätz vertrieben, der sich allhier hat aufgehalten, citirt worden... // In diesem Jahr; ist Raab, durch Gottes große barmhertzigkeit, mit einen Pedart, durch den Obristen Adolffen Graff zu Schwartzenburg, Palfi, undt Wabocirth [!] erobert worden umb 2 Uhr gegen dem Tag.¹⁷*

¹⁷ Győr bevételének napja március 29. Az ostromról és Vaubecourt alezredes szerepéről ld. MOHL Antal, *Győr eleste és visszavétele, 1594–1598*, Győr, Győregyházmegyei Nyomda, 1913, 50 kk, 63, 133. – A Wabocirth név értelmezéséről ld.: KOVÁCS 1995, i. m. 62, 127, 174.

1600-ban Faut Kanizsa várának feladásáról is ír (K. 63, 23v): *Inn diesem Jar ist Canischa Aufgeben worden... ~ p. 173–174, C kéz: In dießen Jahr ist Canischa auff geben worden durch Geldes willen. Der Obriste hatt Paradeißer geheißßen, welcher nacher köpfßt worden undt andern mehr ihr recht drum beschehen...*

1601-ről Klein írt két mondatot (K. 63, 23v): *Ist das gebirg vmb Philippi vnd Jacobi [máj. 1.] durch einen Kalten Regen... nichts gutts gewesen.* – Majd bizonyára évek múlva, a közben betelt lapok után, az 1606-os évhez sorolva (K. 76, 48r–50r), Faut emlékezett meg az 1601-es év nagy eseményéről, Kanizsa visszavételének kudarcáról, melyet e hazában és külföldön a kortársak és az utókor is, ki-ki saját felfogása és érdeke szerint mutatott be és ítelt meg:¹⁸ *Anno 1606. // Hat Ertzhertzog Ferdinandus zu Gratz ein Canischa von laden vnd prettern... es war Ihm abgeschlagen.* – Az Akadémia példányában mindez összefüggően jelenik meg; e második téma véletlenül éppen új sorban kezdődik (p. 177–180, C kéz): *Anno 1601. // Ist das Gebürg um Philippi undt Jacobi, durch einen Kalten regen, wind undt gefrier sehr beschädiget, also das fast nichts gewachsen darzu was worden, nichts guts gewesen. Eben in dießen Jahr Hat Ertzhertzog Ferdinand zu Grätz ein Canischa von Laden undt brettern undt bäumen auff den Platz, aus Heüchelei undt antrieb der Jesuiter auffgerichtet. welche höltzerne Vestung er bekrieger undt bald gestürmet hat... Begehrete von einen Rath zu Regensburg ihme noch 10000 thl zu leihen, aber es war ihm abgeschlagen.* – Tovább az OSZK példányában (K. 76, 50v): *Dises 1606 Jahr hat H[err] Stephanus Elieschhazy den friden zwischen den Vngern vnd mit Erzherzog Matthia zu Wien gemacht vnd... ~ p. 254, C kéz: Anno 1606 // Dieses 1606 Jahr [hat] H[err] Stephanus Elischaßy den Frieden zwischen den Ungarn undt mit Erzherzogen Matthia zu wienn gemacht undt... – itt a név fölött utólag beírva: Illéshaszy (fekete tinta, E kéz?). Az E kéz nyomot hagyott 1602 egyik lapján is (K. 63, Faut): *ille (scilicet Episcopus) aestro percitus... ~ p. 186, C kéz: ille (scilicet Episcopus) aestro percitus... – fölötte, E kéz: oestro percitus.**

Az 1602-es évet Faut kezdi (K. 63): *Hat man den Emer wein alhie vmb 10 Taller verkhaufft, ist wenig aber guet <gewesen> worden.* [Klein]: *Vnd hat man noch vor Michaeli angefangen zu lesen dann die Stadt mechtigen schaden gethan haben.* ~ p. 185, C kéz: *Hatt man den Emer wein zu 10 thaller verkaufft, ist wenig aber gutt gewesen, undt hat man noch vor Michaeli angefangen zu leßen. Denn die Staaren [= seregélyek] haben mächtig schaden gethan.* – A fenti kétéves olvasatú szót (Stadt) a C kéz helyesen írta le. – Sopron városa és a győri püspök között többször támadt ellentét a vallás gyakorlása miatt és sok más ügyben, 1602-ben éppen a szűret ideje miatt. Klein részletesen leírja a bajokat és a tárgyalásokat, és az átvonuló braunschweigi zsoldosok okozta szenvedéseket (K. 64–66 ~ p. 185–202). 1603-ban az erdő használata és a bor tizede és kereskedelme fölötti vitában Bécsbe idézték, és a soproniak vallási ügyei miatt megfenyegették a város előljáróit (K. 67, Faut keze): *Item ist h[err] Hanß Puecher... ~ p. 206, D kéz: Item: ist Herr Hanns Puecher burgermeister; Herr Lackner, Marx Fauth aus den Rath, Sebastian Dobner Stadtschreiber, Herr Walter, Herr Prunner Herr Melchior Klein auff anhetzung deß Marton Pethe unsers Bischoffs, von Ihro Durchleucht gehn Wienn citiert worden... – A háború terhei és a vallási sérelmek 1604-ben is szájon forogtak (K. 69): *ob man... zuvor von der religion vndt gravaminum tractirn sollte.* ~ p. 220, C kéz, a latin szót a német mondathoz hajlította: *ob man... zuvor von der Religion oder gravaminibus tractiren solte.**

1603-tól végig Faut írta a Krónikát. Csupán 1615-ben írt be két másik kéz egy-egy rövid szakaszt, de Faut ezeket is javította,¹⁹ és meg is nevezte azt a polgárt, aki a földrengést leírta (K. 92): *Herrn Hansen Schwartzens handschrift: // A[n]no 1615° D[omin]i den 19. february frue gegen zwischen 3 vndt 4 Vhr ist ein Ertpidn gewesen zu Wien... Gott sei Vnss Gnedig.* ~ p. 338, D kéz, nem említi

¹⁸ KANÁSZ Viktor, *Kanizsa 1600–1601. évi ostromainak korabeli megítéléséről és emlékezetéről = Európa elfeledett hadszíntere, A tizenöt éves háború és Magyarország, 1591–1606*, szerk. Kanász Viktor, Nagy-L. István, Bp., 2021 (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 37), 169–244.

¹⁹ KOVÁCS 1995, i. m. 16, 30.

a beíró nevét: *Anno 1615. // A[nno]d[omin]i den 19 Februarii früh zwischen 3 undt 4 Uhr ist ein Erdtbidem gewesen zu Wienn undt umbher, die hat so lang gewehret, daß man einen Vatter unser hätte können ausbethen, soll Veränderung des Regiments bedeuten. Gott seÿ uns gnädig!*

Az 1615-ös évről Faut hosszan beszámol. Mint a belső tanács tagja, I–X. szám alatt először is sorra veszi a tárgyalta ügyeket, jogi kérdéseket (K. 90–92, 78v–80v). Ezek az MTA KIK példányában az év krónikájának végén állnak (p. 370–374, **D** kéz): *Diese dreÿ Jahr seÿn diese Sachen im Rath disputirt worden. // I. Wann keine oberstämmige Blutsfreundt vorhanden... X. Wann ein Weib 200 thl. ihren Mann zubrächte... behalten könne und possediren? nach Stadt brauch. // Quæstio. Wann im Testament in einen puncten nicht recht seÿ, ob es alsdann gar nicht gültig? oder ob es heÿße: utile per inutile non vitatur vel cassatur.* – Kérdőjelek Faut írásában nincsenek, **D** írta hozzá, ahol megkívántatik. Az év krónikájának többi részét (K. 92–97, 80v–86r ~ p. 338–368) a **D** kéz kezdi, majd p. 351 közepétől **C** folytatja, éppen abban a szövegrészben, amely nem Faut műve (K. 93), azt igencsak átdolgozva (p. 351–352): *Dießes Jahr welches in vielen Jahren nicht geschehen ist, ist fast kein Kauffman wegen theurung des Habern, bößen wegs, raubereÿ, umb wein kommen, daß die Burgerschafft große nocht [!] beÿ ihren Weinen hat leiden müßen, und den besten Wein in 4 oder 5 tagen 8 Emer kaum geleutgetet: [= verkauft, ausgedenkt] daß also den 11 Julii beÿ der Burgerschafft noch 11000 Emer Wein gefunden worden.* – Máshol is előfordul, mint fent, hogy az ügy tanulságát vagy a választ Faut egy latin mondatba sűríti (K. 97 ~ p. 367): *Dona et favor in iudice plus valent interdum quam centum Leges in codice.* – (K. 92 ~ p. 340): *Sic mors capit optima Terris.*

Megállapíthatjuk tehát, hogy – szemben az OSZK példányával (Quart. Germ. 192), melyben a különböző kézírások igen nehezen olvashatók, és sok a pótlólagos feljegyzés, az utalás a folytatásra – Faut és Klein krónikája az MTA KIK példányában (Vegyes 4r 63) rendezettebbnek tűnik. Az adott év eseményeit egybegyűjtötték. A kezek írása nyugodtabb, jól olvasható, a tinta barna vagy sötétebb. A **C** vagy a **D** kéz egy-egy hosszabb szakaszt, egymás után több évet írt le; kivételes (1615, p. 351), ha egy adott év leírásában mindkettő szerepel. Ami az OSZK példányában Faut vagy Klein vagy mások munkája, kézírása, azt mind **C** vagy **D** írta le, időrendben haladva. Itt-ott másképpen (javítva?) fogalmazták a mondatot, megváltoztatták a szavak, különösen a hely- vagy személynevek írását. Arra következtethetünk, hogy az Akadémia példánya a Krónikának időrendbe sorolt, javított és tisztázott és korabeli másolata, annak megfelelően, hogy a **C** és **D** kézírás kora a 16. század vége, a 17. század eleje.

Az **A** és **E** kéz járuléka, és különösen a **B** kézé, már a példány történetének későbbi idejéből való. Az **A** krónikás kézírása a 17/18. század fordulójára datálható, összhangban azzal, hogy mint maga írja, 1600 és 1680 közötti feljegyzésekből (a Payr-krónikából?) készít kivonatot. Bizonyára rendelkezésére állott Faut és Klein krónikája is, mert a kivonatokat mégsem az 1600-as évvel kezdi, hanem csak a Krónika befejezését és Faut halálát követő 1617-es évvel. Az **E** kéz kevés nyoma (ha valóban egyazon kézé): az oldalszámozás, német vagy latin utalás és egy megjegyzés a margón, időben közel állhat 1706-hoz, a másodlagos felhasználású naptárkötés dátumához. Sem ezeket, sem a száz évvel korábbi kézírásokat (**C**, **D**) nem tudjuk nevesített személyhez kötni.

Két későbbi, datált bejegyzés elvezet a kézirat akkori tulajdonosaihoz. A második lapon (fol. 2r) fönt a margón: *Ein Geschenk der verwitweten Frau Predigerin, Katharina Gamauf in Rust, den 28 Jul. 1831.* – A háttáblára kiragasztott utolsó lapon (fol. 203r) alul: *Sopronba [!] vette L. Nemes Sámuel mp 1841.*

Nyugat-Dunántúl evangélikus lelkészei sorában a Gamauf név többször szerepel.²⁰ A tudós Gamauf Sámuel (1730–1796) Sopronban 1771-től volt lelkész.²¹ Nála nevelkedett unokaöccse, Gamauf Teofil (Gottlieb) (1772–1841), aki göttingai tanulmányai, nevelősködés és más tisztségek után végül 1803-ban lett Sopronban lelkész.²² Gamauf Sámuelnek két fia volt, mindkettő lelkész: Sámuel (1770–1831) 1807-től Ruszton, András József (1772–1847) pedig 1819-től Ágfalván.²³ Sámuel 1831. május 31-én hunyt el. Özvegye, Maria Catharina Martiny,²⁴ alig két hónap elteltével megvált a Soproni krónika kéziratától, de hogy kinek ajándékozta, és hogy ki írta a bejegyzést, arról nem szól az írás. Sopronban ekkor Gamauf Teofil volt a parókus lelkész. Barátjának, Rummy Károlynak ennyit ír 1831. június 11-én, levele végén:²⁵ *Zu Rust ist am 31-ten Mai H[err] Prediger Samuel Gamauf gestorben* – nem is érzékeltetve, hogy a ruszti lelkész neki közeli rokona, unokatestvére volt. Gamauf Teofil a soproni evangélikus egyházközség és Sopron város történetével is foglalkozott, sok dokumentumot, hatalmas anyagot gyűjtött össze, de történeti művei kéziratban maradtak. Gyűjtéséből és kézirataiból sokat felhasznált művében Payr Sándor.²⁶ Faut és Klein krónikájának az OSZK-ban őrzött, fent említett példányaiból az egyiket (Quart. Germ. 191) Gamauf másoltatta le.²⁷

A másik bejegyzés az ismert gyűjtő és antikvárius, a szélhámos Literáti Nemes Sámuel kezeírása. Pestről 1841. szept. 4-én gyűjtőútra indult: meglátogatta a Nyugat-Dunántúl városait, kastélyait, nemesi kúriákat, egyházi személyeket, majd délen egészen Záraig utazott, és visszaútján Velencében is járt.²⁸ Útinaplója szerint Sopronban 1841. szept. 12–15 között tartózkodott.²⁹ Ekkor szerezhette meg a Schreibkalender kötésébe illesztett Soproni krónikát. (Köze volt az OSZK-beli Quart. Germ. 192 példányhoz is.³⁰) Hogy kitől vette meg, nem tudni. Gamauf Teofil ekkor már nem élt, 1841. február 14-én halt meg.

²⁰ CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM)* [elektronikus dokumentum], III. A soproni országgyűléstől (1681) a korai újkor végéig (1800), III/1. Nyugat-Magyarország (a dunántúli egyházkerület), Bp., MEDiT, 2022: https://medit.lutheran.hu/files/ELEM_III_1.pdf (letöltve: 2024. június 10).

²¹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 3, Bp., Hornyánszky, 1894, 991. – CSEPREGI 2022, i. m. 119.

²² SZINNYEI 1894, i. m. 991–993. – PAYR Sándor, *A soproni evangélikus egyházközség története*, a reformáció négyszázados jubileumára, Gamauf Teofil soproni lelkész kézirati hagyatékának felhasználásával, I, *A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig*, Sopron, 1917, V–VII. – *Új magyar életrajzi lexikon*, 2, főszerk. Markó László, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 910–911. – CSEPREGI 2022, i. m. 121.

²³ SCHOLTZ, Edmund, *Illustrierte Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Ágfalva-Agendorf, Bánfalva-Wandorf und Loipersbach*, Sopron, Röttig-Romwalter, 1938, 51, 63.

²⁴ CSEPREGI 2022, i. m. 120.

²⁵ MTA KIK, Kézirattár, M. Irod. Levelezés 4r 21.

²⁶ PAYR 1917, i. m. VII.

²⁷ KOVÁCS 1995, i. m. 15, 32.

²⁸ KELECSÉNYI Ákos, *Literáti Nemes Sámuel útinaplója = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969*, Bp., OSZK, 1971, 317–330. – Ld. még: KELECSÉNYI Ákos, *Egy magyar régiségkereskedő a 19. században: Literáti Nemes Sámuel (1794–1842) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*, Bp., OSZK, 1975, 307–327.

²⁹ OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 3006, fasc. I, fol. 10–11. – Vö.: KOVÁCS József László, *Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban = Soproni Szemle*, 23(1969), 1, 84–89. – KELECSÉNYI 1971, i. m. 320.

³⁰ KOVÁCS 1995, i. m. 15, 30.

Tekintsük most át e példány (MTA KIK, Vegyes 4r 63) útját, az ismert tényeket és a számos kérdést/feltételezést. A példány – ez elég biztosnak látszik – a Faut és Klein (és mások) kezével írt eredeti példány (OSZK, Quart. Germ. 192) korabeli másolata (C és D kéz). A kézirat is, későbbi kötése is soproni, tehát bizonyára Sopronban illesztették össze ezeket az 1706 utáni években. Ekkortájt írhatta a lazán fűzött első lapokat az A kéz. A dedikált kötést, ha többet készítettek belőle, és az egykori nyomtatott kalendáriumot is leginkább a soproni gyűjteményben kellene (lehetne) keresni.³¹ A példány Gamauf Teofil soproni működése idején – vagy még előtte – Rusztra vándorolt, és Gamauf Sámuel lelkész halála után az özvegy ajándékaént bizonyára vissza Sopronba. A B kéz Sopronban írhatta be bőséges kiegészítéseit a Payr-krónika alapján; kézirása előfordulhat Gamauf Teofil kéziratos anyagaiban.

A Soproni krónika e példánya Literáti Nemes Sámuel közvetítésével végül mai őrzőhelyére, az MTA Könyvtárába jutott. Jakab Elek (Rómer Flóris munkáját folytatva) 1876–1891 között készítette a Kézirattár betűrendes katalógusát,³² melyben már a mai jelzet áll: Schreib Kalender, Vegyes 4no 63. sz.; a katalógusban sem Faut, sem Klein neve nem szerepel. Minthogy Literátitól rendszeresen vásárolt a híres gyűjtő és történész, Jankovich Miklós (1772–1846), és az Országos Széchényi Könyvtár az ő hagyatékából vásárolta a Soproni krónika példányát,³³ felvetődik a kérdés, hogy a Schreibkalender – noha benne semmi sem utal erre – nem a Jankovich-gyűjtemény darabja volt-e. Jakab Elek így ír 1892-ben:³⁴ „Nagy gyarapodására volt az Akad. kézirattárának a Jankovich-gyűjteménynek 5000 frttal megvétele... Az elnök 1850. egyik kis gyűlésében nagy örömmel jelentette ezt...” – A későbbi szerzők átveszik ezt (anélkül, hogy Jakab Elekre hivatkoznának). Szinnyei:³⁵ Jankovich Miklós „... Volt egy másik gyűjteménye is, ebből a kézirati részt 1850-ben a m. tudom. akadémia 5000 frtért vette meg; a többi 1852-ben árverezték el.” Krompecher hasonlóképpen:³⁶ „Volt azonban egy másik gyűjteménye is... Egy részét 1850-ben az Akadémia vette meg 5000 forintért...” – Berlász Jenő részletesen ismerteti a második gyűjteményt (1833–1846), melyet sok családi és anyagi baj és pörlekedés után végül Jankovich örökösei 1852 elején árverésre bocsátottak.³⁷ Az árverés eredményéről óvatosan fogalmaz: [a Széchényi Országos Könyvtáron kívül] „a hazai kulturális közintézetek közül valószínűleg még csak a Tudományos Akadémia szerepelt az aukción, mintegy 5000 forint értékű, nyilván könyveket és kéziratosokat felölelő vásárlással.” Melyik tehát a vásárlás éve, 1850 vagy 1852? Az Akadémia Könyvtára valóban gyarapodott 1850-ben (is):³⁸ „... az elnök [Teleki József] jelenté, hogy sikerült néhai magy. ministeri tanácsos Jancsó Imre úr híres magyar könyvtárát az academia részére megszerezni.” Az Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi az erre vonatkozó iratokat, melyekben az említett összeg is szerepel: az adás-vételi szerződés tervezetét, valamint az elnöknek Schedel Ferenc titoknakhoz írt két levelét:³⁹ „Tisztelt Titoknak Úr! Jancsó Imre özvegye férjének

³¹ VARGA Imréné, *A soproni városi levéltár naptárgyűjteménye, 1581–1805 = Soproni Szemle*, 38(1984), 3, 193–220; 4, 289–311.

³² Jakab-féle címtár, MTA KIK, Kézirattár, Ms 334/I–V.

³³ KOVÁCS 1995, i. m. 17, 31.

³⁴ JAKAB Elek, *A M. T. Akadémia kézirat-tárának ismertetése*, Olvastatott a II. osztály ülésén 1892. febr. 8-án, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1892, 24.

³⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 5, Bp., Hornyánszky, 1897, 380.

³⁶ KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bp., Eggenberger, 1931, 23.

³⁷ BERLÁSZ Jenő, *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*, Bp., OSZK, 1973, 154kk, 161–162.

³⁸ *Özves kis gyűlés*, júl. 22. 1850 = *Magyar Akadémiai Értesítő*, 10(1850), 1, 48. – Jancsó Imre gyűjteményeiről ld. BAKK Endre, *A Bak és Jancsó család története*, Bp., Hunyadi Mátyás Intézet, 1883.

³⁹ MTA KIK, Kézirattár, K 801: 1–2/1850, RAL 21–22/1850.

reá maradt magyar könyvtárát az academiának 5000 forintért megvétel végett ajánlván... vizsgálja meg... Pesten, június 18. 1850.” – „...Megvétetvén a Jancsó-féle könyvtár az academia számára, megbízom Önt... vegye át... Pesten, június 26. 1850.” Úgy tűnik, hogy Jakab Elek előadásában, vagy mire az nyomtatásban megjelent, keveredtek a négy évtizeddel korábbi beszerzések adatai, Jankovich Miklós gyűjteményének és Jancsó Imre (1793–1848) kevésbé ismert gyűjteményének sorsa. Mindenesetre Literáti 1841-es soproni szerzeménye, a Schreibkalender, Jankovich Miklós második gyűjteményének darabja lehetett, ha tényleg az volt. – Literáti kérésére útinaplójába, mint egy emlékkönyvbe, a meglátogatott személyek dicsérő sorokat szoktak beírni, így Sopronban Kis János superintendens és mások. Sem útinaplójában,⁴⁰ sem Jankovichnak írt leveleiben⁴¹ nem találtam olyan nevet vagy címet, amely eligazíthatott volna. 1841-ben Literáti, még hosszú gyűjtőútja előtt, 45 könyvet ajándékozott az Akademiának, ez mind nyomtatvány.⁴² Literáti ’hagyatéki leltára’ nem a vagyonát foglalja magában, hanem csupán iratait és ingóságait, melyeket nála találtak, mikor 1842. szept. 19-én Komáromban, átutazóban, váratlanul meghalt.⁴³

Az 1706-os Schreibkalender kötésébe illesztett Soproni krónika történetéről annyit tudunk, amennyit maga a példány elárul. A kérdések egész sora maradt nyitva, és ezekre további kutatás vagy inkább a szerencsés véletlen találhat választ. Kovács József László (1932–2018) jó két évtizeddel könyve megjelenése után kérésemre befáradt, kézbe vette és megtekintette Faut Márk és Klein Menyhért Soproni krónikájának példányát az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében.

ROZSONDAI BÉLA

⁴⁰ OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 3006, fasc. I.

⁴¹ OSZK, Kézirattár, Fond 16/491 (keltezett levelek), Fond 16/492 (keltezetlen levelek).

⁴² MTA KIK, Kézirattár, RAL 115/1841 – a lista dátuma 1841. aug. 6. – Vö.: *Kis gyűlés*, aug. 23. 1841. = *Magyar Academiai Értesítő*, 1(1841), 5, 88.

⁴³ CSONTOSI János, *Litteráti Nemes Sámuel 1842-ik évi hagyatéki leltáráról* = *Archaeologiai Értesítő*, *Új folyam*, 30(1910), 266–269.